

УДК 94(477) Троцький

Латиш Ю. В.

ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТРОЦЬКОГО

У статті прорецензовано збірник «Український Троцький. Тексти Лева Троцького про Україну», у якому здійснено спробу окреслити місце України у теоретичній спадщині Л. Бронштейна.

Ключові слова: Україна, соціалізм, революція, українське питання, національний комунізм.

Економічна криза, яка вразила світ 2008 р., пожвавила інтерес до лівих ідей. По всьому світу спостерігався сплеск попиту на «Капітал», а на плакатах мітингарів антикапіталістичного спрямування все частіше з'являлися Че Гевара та Лев Троцький. Чому ідеї Троцького виявилися затребувані на Заході і чи актуальні вони в Україні, де 135 років тому народився Лев Бронштейн?

Щоб відповісти на це питання, треба перевидати й переосмислити спадщину Троцького з позиції українського бачення. Нещодавно колектив учених та лівих активістів видав збірник «Український Троцький. Тексти Лева Троцького про Україну» (Одеса: ВМВ, 2013. – 167 с.), котрий викликав чималий науковий і політичний резонанс. У книзі зібрано публіцистичні роботи (статті, виступи, промови, відозви), що стосуються двох ключових етапів в історії ХХ ст.: революції й громадянської війни 1917–1921 рр. та початку Другої світової війни. Він покликаний зруйнувати міфи сталінської доби, які без критичного аналізу перекочували в пострадянську вітчизняну історіографію, а також новітні міфи, що зображають Троцького ворогом України і всього українського.

У передмові від видавця «Досвід двадцятих та двадцятиріччя історичної амнезії» констатовано, що за роки незалежності України ринкова капіталістична модель державності зазнала повного банкрутства. Навіть у сферах культури і освіти в сучасних умовах українізація не видається ефективною та успішною, на відміну від 1920-х рр. Виходить, що проголошене Троцьким наприкінці 1930-х рр. гасло «За вільну, соборну та незалежну Радянську Україну!» залишається нереалізованим і дотепер.

У вступі британський дослідник М. Бойцун, говорячи про ставлення Троцького до українського питання, виділяє в ньому два періоди. 1917 р.

один з вождів революції не побачив особливостей української революції і розумів національне питання в Україні, як проблему, що стосувалася насамперед селянства, залишившись у полоні люксембургіанських уявлень про культурну вищість міста над селом та недовіру до селянства як середовища, сприятливого для розвитку капіталістичних відносин. Натомість напередодні Другої світової війни, зазначає М. Бойцун, Троцький відійшов від попередніх оцінок, вбачаючи в незалежності України єдиний шлях, що міг відвернути катастрофу 1939 р.

Передмова С. Мигалья дає короткий огляд змісту робіт Л. Троцького, вміщених до збірника. На відміну від М. Бойцуна, цей автор не бачить кардинальних змін у позиції «Лева революції» щодо України, яка завжди виходила з права нації на самовизначення.

Стаття французького філософа-марксиста Д. Бенсаїда «Багаж вигнанця. Троцький, революції та складники непідробного троцькізму» присвячена аналізу сутності «троцькізму». Серед його принципових ознак і особливостей автор виділяє протилежність теорій перманентної революції і «соціалізму в одній країні»; ставлення до питань єдиного фронту та протидія фашизму; боротьба з бюрократією; розуміння революції як перманентного світового процесу і створення Четвертого Інтернаціоналу.

У статті Ю. Федоровського «Лев Троцький і Україна» автор спростовуються вигадки про специфічні «антиукраїнські» погляди Бронштейна. Уродженець України, він добре знав її мову, у період створення СРСР активно захищав права національних республік, а один з найвідоміших «троцькістів» голова Раднаркому УСРР Х. Раковський тривалий час відстоював права республіки перед союзним центром. Троцький неодноразово бував в Україні і виявляв до неї інтерес, перебуваючи в еміграції.

Ю. Федоровський переконливо спростував фальшивку, гучно охрещену «десятьма заповідями Троцького», яка активно поширюється останнім часом і навіть потрапила до шкільних підручників. У ній Наркомвоєнмор начебто заявляв: «Помятайте, також, що так чи інакше, а нам необхідно повернути Україну Росії». Надрукована 1932 р. у «Працях Українського наукового інституту» (Варшава) вона мала вигляд листівки і вочевидь використовувалась УНР для контрпропаганди. Сам автор публікації, військовик УНР О. Доценко в передмові зазначав, що не може гарантувати достовірність наведених документів. Не дивно, що означені «заповіді» ніколи не включались до творів Троцького. Схоже, що цей «документ» має зайняти

своє місце на звалищі історичного фальсифікату, десь поруч з «наказом Берії – Жукова» про депортацію українців та «Генеральною угодою» між НКВС і гестапо.

До книги також вміщено статті А. Здорова «Лев Троцький, Україна та Брестський мир» і В. Роговіна «Кампанія з приводу «Великої України». У цілому, вона виявилася дещо переобтяженою передмовами. До того ж автори передмов та статей часто відстоюють різне бачення ставлення Троцького до українського питання. Такий плуралізм видається виправданим, адже дозволяє читачеві співставити наявні думки в історіографії з власним прочитанням тексту. Однак він дещо ускладнює роботу для не спеціалістів.

Книга відкривається циклом статей, присвячених відносинам Радянської Росії та УНР у перші місяці Жовтневої революції. У відповіді на запит делегації II Всеросійського з'їзду селянських депутатів 7 грудня 1917 р., Троцький доводить, що саме дії Центральної Ради (у першу чергу, недотримання обіцяного нейтралітету під час боротьби радянської влади з сепаратистським рухом на Дону під проводом О. Каледіна) спричинили конфлікт між Раднаркомом і УЦР. Прикметно, що тут же наводиться визнання делегацією Центральної Ради фактів пропуску на Дон козачих частин.

Предметом запеклих дискусій давно є позиція Троцького на мирних переговорах у Брест-Литовську. Він діяв цілком у дусі проголошеного більшовиками права націй на самовизначення. Із самого початку делегація Радянської Росії визнала українську делегацію, попри сумніви з боку держав Четвертного союзу. Навіть після проголошення в Харкові радянської влади і формування Народного секретаріату, котрий теж претендував на представництво України на мирних переговорах, Троцький не заперечував проти самостійної участі у переговорах представників Центральної Ради. Водночас до складу делегації Радянської Росії було включено представників харківського уряду. У своєму виступі Троцький підкреслив різницю між правом націй на самовизначення та підтримкою конкретного національного уряду, котрий виступав за це самовизначення. Посилаючись на незавершеність процесу самовизначення України (адже Третій Універсал визнавав УНР частиною Росії), він зауважив, що російська сторона визнаватиме лише ті угоди УНР з центральними державами, які здобудуть і її схвалення. Троцький також беззастережно підтримав декларацію української радянської делегації щодо необхідності «створення таких умов, за яких український народ, що живе в Україні, в Галичині, Буковині та Угорщині,

незалежно від державних кордонів, які нині розрізають його на шматки, міг би жити як одне ціле, причому питання про подальше державне становище України серед інших держав повинно розв'язатися шляхом вільного голосування всього об'єднаного українського народу».

У промові, виголошеній на засіданні ВУЦВК 19 травня 1919 р., Троцький розвінчує міф про те, що радянську владу в Україні встановлено силами «інородців» (китайців, латишів) і найманців («небувало високооплачуваних» петроградських робітників). Коли радянські війська зайняли Київ, відзначає він, «наші полки не брали або майже не брали участі у цій справі». Звільнення України було справою робітників та революційної частини селян України. Водночас Троцький рішуче виступає проти повстанства, за побудову регулярної Червоної Армії з жорсткою дисципліною й об'єднання військових ресурсів та командування армій радянських республік. Переконавшись у необхідності в умовах війни жорсткої централізації і дисципліни, він прохолодно ставився до партизанщини, яка процвітала в українських червоноармійських частинах.

Низка робіт Троцького присвячена радянсько-польській війні 1920–1921 рр. У статті «За Радянську Україну» він розкриває головну причину цього конфлікту – бажання польських поміщиків повернути собі землі й цукрові заводи на Волині, Поділлі й Київщині. Троцький стверджує, що свої загарбницькі наміри головнокомандувач польських військ Ю. Пілсудський приховував гаслом допомоги українським визвольним змаганням.

У статті «Київ у руках польських панів» істотно скореговано повідомлення преси про відвагу й героїзм польської армії під час захоплення української історичної столиці. Натомість серед причин швидкого наступу поляків називаються потрійна перевага у військах, скутість червоних частин на інших фронтах, перехід на бік ворога двох з трьох галицьких бригад. Справді, Червона Армія була сильно виснажена громадянською війною, втратила багатьох бійців і командирів, пережила епідемію тифу. Дефіцит особового складу був настільки гострим, що до складу червоних частин, які перекидались на польський фронт, включили навіть колишніх білогвардійців з армії А. Денікіна. В той час, як Військо Польське, озброєне Антантою і створене з ветеранів Першої світової війни, що воювали в арміях трьох імперій, являло собою грізну силу. Ю. Тютюнник відзначав, що польська армія була укомплектована за останнім словом техніки, у той час, як червоноармійці часто покладали надію лише на «штик молодецький». Тимчасовий характер успіху визнавав сам Ю. Пілсудський: «Ми вдарили

кулаком по повітрю, пройшли велику відстань, а живої сили противника не знищили». Натомість Троцький був переконаний, що польські війська зазнають поразки, а наступ Червоної Армії стане допомогою польським робітникам.

Питанню відновлення народного господарства після воєнної розрухи присвячена промова на конференції КП(б)У 26 листопада 1920 р. «Увага до Донбасу!». Відвідавши цей промисловий регіон напередодні конференції, спустившись у шахти, Троцький переконався, що Донбас дає недостатньо вугілля, щоб запустити фабрики, заводи і залізниці України. Наголосивши, що після остаточного розгрому Врангеля першочерговим завданням стає подолання господарської розрухи, він запропонував цілу низку змін у галузі, спрямованих на забезпечення добробуту гірників, зміцнення профспілок, які мали контролювати виробничий апарат.

У доповіді «Завдання XII З'їзду РКП», виголошеній на VII конференції КП(б)У 5 квітня 1923 р., Троцький головну увагу приділив національному питанню. Він послідовно відстоював неподільність соціального (як визначального питання) й національного в боротьбі за українське відродження, а також тісно пов'язував національне питання в Україні з селянським. Констатувавши, що в цих галузях радянська влада наробила багато помилок, доповідач вказав на загрозу для нового ладу в разі неухважності до них. При правильному підході, на думку Троцького, національний чинник може стати потужною революційною силою, як це трапилось в ході національно-визвольної боротьби в Китаї та Індії. Натомість у Європі під час Першої світової війни ним скористалась буржуазія, мобілізувавши трудящих на захист імперіалістичних цілей під облудним гаслом захисту «національних інтересів».

Щоб спрямувати національний рух у революційному напрямку, був переконаний Троцький, конче потрібно забезпечити не лише зв'язок пролетаріату з селянством, але й зв'язок національний, тобто подбати про мову, школу і культуру кожного народу. Першочергової ваги він надавав мовному питанню. Для України Троцький вважав його удесятеро важливішим, адже тут Комуністична партія складалася переважно з міських робітників, слабо пов'язаних з українством. В усіх державних закладах, правлячій партії, школах і сфері побуту має бути національна мова. Нею ж легше буде долучити звільнені з царської неволі народи до надбань світової культури.

Очевидним недоліком рецензованої роботи є відсутність матеріалів про позицію Троцького щодо утворення Радянського Союзу.

Після висилки з СРСР Троцький відгукнувся на українські події статтею «Самогубство Скрипника». Факт цькування і доведення до самогубства старого більшовика, який завжди залишався вірним сталінцем, на думку автора означав, що центр намагався перекласти відповідальність за наслідки сталінської аграрної політики (Голодомор) на місцевих виконавців. А М. Скрипник виявився жертвою тієї системи бюрократичної диктатури, яку сам допомагав насаджувати.

Напередодні Другої світової війни гостро постало українське питання. В Берліні виношувалися плани створення «Великої України» під німецьким протекторатом. Значні сили української еміграції, зокрема ОУН, сподівалися в союзі з німцями «звільнити» Радянську Україну. Однак Гітлер ставився до України як до розмінної монети. Він легко «подарував» угорському диктатору М. Хорті Закарпаття, а території УРСР обіцялися Польщі.

Троцький відгукнувся на кампанію довкола «Великої України» кількома публікаціями. У статті «Про українське питання» підкреслювалось, що за роки «термідоріанської реакції» (сталінізму) становище Радянської України значно погіршилося. Бюрократія придушувала та грабувала народ. «Але в Україні ситуацію ускладнював розгром національних сподівань, – наголошував Троцький. – Ніде утиски, чистки, репресії і взагалі усі види бюрократичного хуліганства не мали такого вбивчого розмаху, як в Україні, у боротьбі зі стійкими підґрунтовими прагненнями українських мас до більшої незалежності та свободи». Найзаконніші національні вимоги оголошувались «проявами буржуазного націоналізму». З виродженням Комінтерну сталінська бюрократія ставилась до пригноблених народів, у тому числі й Західної України, як до розмінної монети. Як наслідок, від колишньої довіри та симпатій українських мас до СРСР не лишилося й сліду: «Робітники та селянські маси в Західній Україні, у Буковині, в Карпатській Україні розгублені: куди пристати? чого вимагати? Це становище, питома, передає керівництво найреакційнішим українським клікам, які свій «націоналізм» виявляють у тому, що намагаються продати український народ то одному, то другому імперіалізові в обмін на обіцянки фіктивної незалежності. На ґрунті цієї тактичної руїни Гітлер будує свою політику в українському питанні».

Оскільки на перший план у долі Європи вийшло саме українське питання, то Троцький пропонує знайти гасло, яке відповідало б новій

ситуації. І, на його думку, таким гаслом може бути тільки: «Єдина вільна й незалежна робітничо-селянська Україна!» Програма незалежності України в епоху імперіалізму прямо й нерозривно пов'язана з програмою пролетарської революції. Справжнє звільнення українського народу неможливе без революції на Заході, яка мала б призвести до утворення Радянських Сполучених Штатів Європи. Троцький рішуче заперечує, що звільнення й об'єднання України можливе, як шляхом референдумів і рішень Ліги Націй, так і на багнетах нацистської Німеччини. Першочерговим питанням є забезпечення єдності й незалежності Робітничо-селянської України у боротьбі з західним імперіалізмом (як нацистським, так і демократичним), з одного боку, та з московським бонапартизмом – з іншого.

Таким чином, Троцький пов'язував завдання звільнення і соборності України виключно з соціалістичною революцією. У дилемі «національне об'єднання України чи цілісність СРСР» він надавав перевагу першому. Ослаблення Радянського Союзу внаслідок відокремлення України розглядалось ним, у першу чергу, як ослаблення сталінського бюрократичного режиму.

Така позиція викликала низку публікацій «друзів Кремля» на Заході. З різкою критикою, зокрема, виступив американський марксист Х. Олер. У відповідь Троцький підготував публікацію «Незалежність України і сектантська плутанина», в якій детально обґрунтував гасло незалежності Радянської України. Спростовуючи загрозу, яку вона нібито становила для єдності мас, автор відзначав, що відокремлення програє порівняно з добровільною і рівноправною соціалістичною федерацією, але виграє у порівнянні з бюрократичним придушенням українського народу. Радянська Україна мала стати центром об'єднання для всіх українських земель, тому що вона була головною частиною української нації. Такою, вважав Троцький, її зробив розвиток промисловості, створивши могутній український пролетаріат, якому належить стати провідником українського народу. Гасло незалежної України означає не те, що вона назавжди залишиться ізольованою, а лише те, що питання про свої подальші взаємини з іншими частинами Радянського Союзу і з західними сусідами вона визначатиме сама, з власної волі. Але вирішити питання самовизначення нація зможе лише на шляху міжнародної пролетарської революції. Досвід СРСР довів неспроможність вирішення національного питання ізольованою пролетарською революцією у відсталій країні. Противникам поєднання гасла незалежної України з пролетарською революцією Троцький відповів, що в

імперіалістичному оточенні незалежність України буде недовговічною, як це вже довела доля розчленованої Чехословаччини.

З критикою ідеї незалежності України виступив також журнал О. Керенського «Новая Россия», який вказував, що її відокремлення призведе до військового послаблення СРСР і тим зіграє на користь Гітлерові. У відповідь Троцький написав статтю «Демократичні кріпосники та незалежність України». Він показує, що російська демократична еміграція продовжує лінію Тимчасового уряду, який відмовляв українцям навіть у праві автономії, сперечаючись через національні права України, «наче торговці кіньми». Таким чином, вона визначає українців як «націю другого сорту», чиї інтереси мають визначатися інтересами Росії. Але так само думав і Гітлер, підпорядковуючи інтереси Чехії та Словаччини інтересам Німеччини.

Останній текст Троцького про Україну, вміщений до книги – це уривок зі статті з підзаголовком «Ще раз про Польщу», написаний 1940 р., уже після початку Другої світової війни і розчленування польської держави. Він критикує тих, хто заперечує позитивні наслідки радянізації Західної України та Західної Білорусі, підкреслює, що внаслідок возз'єднання з СРСР трудящі цих територій відчували поштовх у напрямку соціалістичної революції і скористалися ним для здійснення радикального перевороту щодо відносин власності. Водночас, критики зазначають ті, хто ототожнює радянську та німецьку окупацію Польщі, адже завдяки радянському вторгненню в Східній Польщі стався соціальний переворот, якого не могло відбутися на територіях, захоплених Гітлером. Разом з тим, на думку Троцького, експропріація власників у Східній Польщі не може змінити загальної оцінки політики Кремля, який за допомогою Комінтерну дезорієнтував і деморалізував робітничий клас, чим не тільки полегшив вибух нової імперіалістичної війни, але й ускладнив використання цієї війни для світової революції.

У цілому, книга дозволяє відновити історичну правду про Лева Троцького – одного з вождів Жовтневої революції; творця Червоної Армії (1922 р. у § 41 Політичного статуту РСЧА було записано: «Тов. Троцький – вождь і організатор Червоної Армії»). Політика, який дійшов висновку, що об'єднання розділеного українського народу в єдину незалежну державу робітників і селян сприятиме справі інтернаціонального соціалізму більше, ніж захист територіальної цілісності Радянського Союзу; дослідника, який пророче передбачив переродження радянської номенклатури на нову буржуазію і, як наслідок, крах СРСР.

В статье прорецензирован сборник Украинский Троцкий. Тексты Лева Троцкого про Украину», в котором предпринята попытка обозначить место Украины в теоретическом наследии Л. Бронштейна.

Ключевые слова: Украина, социализм, революция, украинский вопрос, национальный коммунизм.

The article reviewed the book «Ukrainian Trotsky. Texts of Leon Trotsky Ukraine», which attempt to define the place of Ukraine in theoretical heritage L. Bronstein.

Key words: Ukraine, socialism, revolution, Ukrainian question, the national communism.

© Латиш Ю. В.
2014 р.

Стаття надійшла до редколегії 3. 11.